

Әлқожаева Н.С.,  
Әлқожаева А.С.

**Білім беру  
парадигмаларындағы  
әл-Фараби ілімінің көрінісі**

Мақалада авторлар білім беру парадигмаларына, инновациялық оқыту әдістерінің тиімділігіне мән бере отырып, ондағы негізгі ой әл-Фараби еңбектерінде орын алғандығын баяндайды. Негізгі тенденциялары оқытудың гуманизация, гуманитаризация, демократизация, децентрализация, дифференциация, индивидуализациясымен сипатталады. Білім берудің ұлттық моделінің қалыптасу мен бекітілу процесі белсенді жүруде, оның негізгі идеясы – ұлттық-мәдени негізде тұлға мен қоғам талабына сай өзін-өзі дамытуға қабілетті білім беру мен тәрбие жүйесін құру. Үш тұғырлы тіл болсын, білімдік, бихевиористік, гуманистік т.б. білім беру парадигмаларының мазмұны ғұлама-ойшыл әл-Фарабидің еңбектерінен нақты орын алған. Сонымен қатар авторлар білім беру жүйесінің дамуы елдің дамуының кепілі екендігін баяндаған.

**Түйін сөздер:** білім беру парадигмалары, инновациялық білім беру, инновациялық оқыту әдістері, ілім, рухани құндылық.

Alkozhayeva N.S.,  
Alkozhayeva A.C.

**A reflection of the Teachings of  
Al-Farabi in the Paradigms by  
Education**

In the article the authors examine the education paradigm, the essence of innovative teaching methods and how they are reflected in the works of the great philosopher Al-Farabi. Modern trends of development of education is humanization, humanitarization, democratization, decentralization, differentiation, individualization. The ideas of al-Farabi correspond to the humanistic paradigm of education. Strategy three-language education in Kazakhstan as knowledge, behaviorists, humanistic paradigm in common and can rely on the works of al-Farabi. As well as the author emphasizes that in the context of the development of a knowledge education plays the most important role in the society for the successful development of the country. The content of modern training and parenting includes these three areas of upbringing: to bring up a free person; to bring up the moral person; to raise humane, ethical identity, that is, the problem of education and personal improvement to be seen in interaction, continuity and consistency with national traditions, humanity and spirituality.

**Key words:** education paradigm, innovative education, innovative teaching methods, teaching, spiritual value.

Алқожаева Н.С.,  
Алқожаева А.С.

**Отражение учения аль-Фараби  
в парадигмах образования**

В статье авторы рассматривают парадигмы образования, сущность инновационных методов обучения и то, как они отображены в трудах великого мыслителя аль-Фараби. Современные тенденции развития образования – это гуманизация, гуманитаризация, демократизация, децентрализация, дифференциация, индивидуализация. Идеи аль-Фараби соответствуют гуманистической парадигме образования. Стратегия трехязычного образования в Казахстане, как и знаниевая, бихевиористская, гуманистическая парадигмы, перекликаются и могут опираться на труды аль-Фараби. Авторы подчеркивают, что в контексте общества знаний развитие системы образования приобретает наиважнейшую роль для обеспечения успешного развития страны. Содержание современного обучения и воспитания включает в себя такие три направления воспитания, как: воспитать свободную личность; воспитать духовную личность; воспитать гуманную, высоконравственную личность, то есть проблему воспитания и совершенствования личности рассмотреть в взаимодействиях, приемственности и системности с национальными традициями, гуманности и духовности.

**Ключевые слова:** парадигмы образования, инновационное образование, инновационные методы обучения, учение, духовная ценность.

**БІЛІМ БЕРУ ПАРАДИГ-  
МАЛАРЫНДАҒЫ  
ӘЛ-ФАРАБИ ІЛІМІНІҢ  
КӨРІНІСІ****Кіріспе**

Соңғы жылдары білім беруді жаңаландырудың негізгі тенденциялары оқытудың гуманизация, гуманитаризация, демократизация, децентрализация, дифференциация, индивидуализациясымен сипатталады. Білім берудің ұлттық моделінің қалыптасу мен бекітілу процесі белсенді жүруде, оның негізгі идеясы – ұлттық-мәдени негізде тұлға мен қоғам талабына сай өзін-өзі дамытуға қабілетті білім беру мен тәрбие жүйесін құру. Елімізде жүріп жатқан терең әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістер адамдардың бір-біріне деген көзқарасын өзгертіп, келеңсіз жағдайлардың өрбуіне, рухани құндылықтардың төмендеуіне әкеп соқтырады. Ал ол өз кезегінде жас ұрпақ тәрбиесін жаңаша жүргізуді талап етеді. Бүгінгі таңда жас ұрпақ тәрбиесін жаңаша жүргізу үшін рухани және жан-жақты дамыған тұлға қалыптастырудың маңызы зор.

**Негізгі бөлім**

Мемлекетіміз тәуелсіздігін алған алғашқы күннен бастап, әлемнің бәсекеге қабілетті елдер қатарына кіру үшін жаңа Қазақстан құрудың дербес жолын таңдап алды. Еліміз әлемдік қауымдастыққа зор құрметпен, беделмен кіруі үшін ұрпақ тәрбиесін әрқашанда назардан тыс қалдырмауымыз керек. Себебі, бүгінгі балалар еліміздің ертеңгі болашағы екенін ескерер болсақ, бәсекеге қабілетті, жаңа уақыттың өктем талаптарына үн қоса алатын ұрпақ тәрбиелеуіміз керек. Ал ұрпақты тәрбиелеу үшін бәсекеге қабілеттілік шартын анықтау қажет. Елбасы Н.Ә. Назарбаев Қазақстан халықтарының Ассамблеясының XII сессиясында сөйлеген сөзінде «Ұлттық бәсекеге қабілеттілігінің аса маңызды шарты – бұл әлемдік бәсекелестік үрдісіне табысқа жетуге мүмкіндік беретін күшті рух пен білім», – деп көрсетеді. Бұл жас ұрпақ тәрбиесі мен әлемдік қауымдастық қойып отырған талаптар арасында және жастардың өзіндік мотивтерінің арасында қарама-қайшылықтар туындатып отыр. Бұл қайшылықты шешу үшін рухани құндылықтарға негізделген оқу-тәрбие процесін құруды қажет етеді.

Елбасы жоғарыда аталған ойларын өзінің Қазақстан халықтарына жолдауында жалғастырып, Қазақстан халықтарының рухани дамуы және үш тұғырлы тіл саясаты еліміздің іске асыруға тиісті міндеттерінің бірі деп көрсеткен. Елбасымыз жолдауда «Қазақстан халықтарының Рухани даму қорын құру туралы мәселені жете зерделеу керек. Қор тұрақты мониторинг жүргізіп, мемлекеттік, жеке меншік әріптестіктің көмегімен және тиісті қоғамдық ұйымдарды қатыстыру арқылы халықтардың мәдени құндылықтары мен дәстүрлерін қолдап отыруы тиіс», – деп атап өтеді [1]. Себебі рухани құндылықтар тұлғаның даму өзегі болып табылады. Сонымен қатар рухани құндылықтар адамның өмірдегі өз орнын табуға және рухани әлемінің дамуына себепші болатын, тұлғаның жетіле түсуін қамтамасыз ететін, дүниенің күрделі құрылымын түсіндіретін рухани даму өзектері, идеалдары, сонымен бірге адам мен әлеуметтік топтардың тәртібі мен іс-әрекетін қадағалайтын нормативті жүйе болып табылады.

Адамзат алдында тұратын ұлы мұрат-міндеттердің ең бастысы – өзінің ісін, өмірін жалғастыратын салауатты, саналы ұрпақ тәрбиелеу. Ұрпақ тәрбиесі келешек қоғам қамын ойлау болып табылады. Сол келешек қоғам иелерін жан-жақты жетілген, ақыл-парасаты мол, мәдени-ғылыми өресі озық азамат етіп тәрбиелеу біздің де қоғам алдындағы борышымыз. Ал ойлы-пайымды, білімді, мәдениетті, іскер, еңбекқор, иманды азамат тәрбиелеуді азаматтық ақыл-ойы мен мәдениетінің дамуындағы бағалы байлықтың бәрін игере отырып және оны бүгінгі ұрпақтың санасына ұстаздық шеберлікпен біртіндеп сіңіру арқылы ғана жүзеге асыруға болады [2].

Жалпы әлемдегі білім берудің даму тенденциясы негізгі төрт жағдайды негізге ала отырып дамуы тиіс: біріншіден, білім берудің қазіргі жағдайын саралау; білім беру дамудың алғы шартына айналуы; оқу-тәрбие ісіне қолдау көрсету; ал бұл үшін инновациялық әдісті кеңінен қолдану. Яғни, парадигмалық өзгерістерге сәйкес оқыту түрін, мазмұнын өзгерту.

Әлемдік деңгейдегі білім берудің қазіргі парадигмасы білім беруде нәтижеге бағдарлану, оқытуды білім алушының жеке тұлғасына бағыттау, ал оқыту әдістерін тұлғааралық қарым-қатынастарға бейімдеу болып отыр. Демек, білім алушы білімді дайын күйінде оқытушы түсіндірмесінен алмай, өзінің өмірлік тәжірибесіне сүйену арқылы танымдық «жаңалық» ашуы шығармашылық тапсырмаларды орындау

негізінде әр түрлі өнімдер жасауы тиіс деп түсіне аламыз. Сонда, нәтижеде білім алушының дүниетанымы кеңейіп, өзіндік пікірі мен көзқарасы қалыптасады. Мұнда инновациялық оқыту тәсілінің нәтижесі жоғары болмақ.

Инновациялық тәсіл оқу процесіне – тіршілік және әрекет етудің даму динамикасы ерекшелігіне, қашықтан оқудың өзгешелігіне және жеке тұлғалардың, қоғамның және мемлекеттің талаптары мен әлеуметтік пайдалы білім алуына, сеніміне, мінез-құлықтың сапасы мен өзгешелігіне, тәлім тәжірибесі мен қатынасына негізделген жаңалық енгізуге бағыттайды. Интерактивті әдістердің мәндік ерекшелігі, сипаттамасы – бұл субъектілердің өзара әрекеттестігінің бір бағыттағы белсенділігінің жоғарылығы, қатысушылардың өзара әрекеттестігі, эмоционалдық және рухани бірігуі.

Қытайдың бір нақыл сөзінде: «Маған айтшы – мен ұмытып қаламын; маған көрсетші – менің есімде қалады; өзіме жасатшы – мен сонда түсінемін» деген екен. Осы сөздерден-ақ интерактивті оқытудың мәні өз көрінісін табады.

Интерактивті оқыту өзара түсінікті, өзара әрекеттестікті, өзара байытуды қамтамасыз етеді. Сонымен, интерактивті оқыту білім беру парадигмаларын іріктеп қолдануға алып келеді. Оны білім беру парадигмаларына сәйкес М.В. Буланова-Топорковаға сүйене отырып, өзіндік тұрғыдан білімді дамыту жолдарын ұсындық (1-кесте).

Ұлттық мәдениетті дамыту, тұлға бойында жоғары рухани-адамгершілік сапалар мен ұлттық идея мен патриоттық сезім қалыптастыру үшін Қазақстан Республикасының білім беру жүйесі қоғам мүшелерінің бірігуіне бағытталуы тиіс.

Қоғамның даму барысында адамзат өмірінде әр халықтың тілімен қатар салт-дәстүрі де қажетті себептермен дүниеге келді. Ал адамдардың сол қоғам дамуының сұранысына байланысты тәртібі, заңы, әдет-ғұрып, салт-дәстүр, наным-сенімдері, жол-жоралғылары қалыптасады. Бұл тұрғыдан орта ғасырлық ойшылдар да өзіндік із қалдырған. Айта кететін болсақ, әл-Фарабидің ғылыми ой-толғаныстарына толы трактаттарында («Мемлекет қайраткерінің нақыл сөздері», «Азаматтық саясат», «Бақытқа жету жолында», «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары туралы трактат» т.б.) оның тәлім-тәрбиелік көзқарастары білім берудің гуманистік парадигмасына сәйкес. Есімі әлемге әйгілі ғұлама ғалым әл-Фараби жан және тән мәселесін қарастырып, өзіндік тұжырым айтқаны

көпшілікке мәлім, мұның өзі тұлғаға бағытталу теориясының бастамасы десек болады. Әсіресе, ол жанды дамыту керек, ол үшін тән саулығы қажет екеніне тоқталған. Сонымен бірге ол жан мен тәннің иесі – жүрек деген пікірдің де авторы. Ғұлама ғалым, қайырымды, ізгі қала тұрғындары мен надан, қайырымсыз қала тұрғындарының бақытқа жету жолдарын салыстыра отырып, әлеуметтік тапты сынаған. Қайырымды қала тұрғындары бақытқа ғылым, білім, бір-біріне көмектесу арқылы жетуді көздеген болса, надан қала тұрғындары алдап-арбау, қулық арқылы жетуді аңсайды деп ізгі қала тұрғындары тәні, жаны сау, таза жүректі адамдар, ал надан қала тұрғындары қайырымсыз, жаны жаралы, қара жүректі адамдар деген ой толғаған. Біздің-

ше, әл-Фараби ой-толғауында қайырымды қала тұрғындары – иманды, надан қала тұрғындары – имансыз деген пікір жатқандай. Әл-Фарабиден кейінгі ғұламалар ғалымның пікірлеріне қосыла отырып, имандылық мәселесіне баса назар аударған. Әл-Фараби шәкірттерді тәрбиелеуде ұстаздың рөлі зор екендігін айта отырып, шәкірттерден шыншылдықты, сыпайылықты, әділдікті талап ету үшін, бұл қасиеттердің алдымен ұстаздың өз бойында болуын атап көрсетеді. Ғалым адамның белгілі бір мінез-құлыққа ие болуына себепті нәрсе әдептілік деп біледі. Әл-Фараби «тәрбиелеу дегеніміз – халықтардың бойына білімге негізделген этикалық ізгіліктер мен әсерлерді дарыту деген сөз», [3] – деп анықтама береді.

**1-кесте** – Білім беру парадигмалары (М.В.Буланова-Топорковаға сәйкес)

Парадигма элементтері	Қазіргі кездегі қолданыстағы парадигмалар	Дамыту мүмкіндіктері
Адамның негізгі міндеттері	Өмір сүріп отырған әлемді тану	Әлемнің мақсатты өзгеруі
Іс-әрекетінің ғылыми негізі	Жаратылыстану ғылыми әдісі	Практикада қолданыс тапқан теория
Күнделікті міндеттер сипаты	Тек бір ғана дұрыс шешім	Шешімнің көп болуы
Шешімді бағалау өлшемі	Тек біреуі: «дұрыс немесе дұрыс емес»	Өлшемнің көптігі: қажетті, тиімді, зиян келтірмеу
Адамгершілік, рухани дүниенің алатын орны	Оларға сұраныс болғанымен, қолданыста аздық етуі	Шешім таңдауда қажеттілігі
Білім берудің басты міндеті	Қазіргі өмір сүріп отырған әлем туралы білім беру	Әлемді сипаттауда шығармашылық әдіснамасын қолдану
Рухани тұлға қалыптастыру мүмкіндіктері	Тек гуманитарлық білім беру арқылы	Толықтай мүмкін және әсіресе іс-әрекетте

Қазіргі ғылыми педагогикалық зерттеулер мен инновациялық білім беру тәжірибесінде парадигма ұғымы кең қолданыста, ал ол тек ғалымдар ғана емес, білімге қатысты оқытушыларға да маңызды. Парадигма туралы жай ғана айтылып жүрген жоқ, ал тікелей түрде әрбір ғылым өзіндік тұрғыда анықтама беруде және ол кейбір теоретиктер айтып жүргендей аңыз емес, шынайылық. Ол қазіргі зерттеушіге де, педагог-практикке де, инновациялық іс-әрекет жолына түскен адамға да бірден-бір қажет әдіснамалық феномен.

Біздің түсінігімізше, парадигма әдіснамалық тұғырдағы зерттеушінің қанағаттанбаған қажеттіліктерімен түсіндіріледі. Парадигмаға қызығушылық танытатын негізгі жағдай, ол ғалымдардың қазіргі замандағы инновация-

лық, дифференциацияланған, жан-жаққа бағытталған, кереғар педагогикалық шынайылықты тұтастықта мәнін ашуға ұмтылуы. Сондай-ақ ғалымдардың да, практиктердің де педагогикалық шынайылықты жаңаша көрініс табуға универсалды, ғылыми негізделген әдіс табу талпындырады. Мұндағы себептер педагогикалық ғылымның концептуалды, құндылық-бағдарлы, интегративті, ақпараттық-бағалаушы, реглятивті-технологиялық қызметтерді белсендендіру.

Қазіргі философия ғылымында парадигма ғылыми міндеттер шешімінің үлгісі сапасында қабылданған теориялық, әдіснамалық және аксиологиялық ұстанымдар жүйесі деп түсіндіріледі [4]. Ал индустриалды қоғамдық педагогикада қалыптасқан парадигма білім

құндылығына бағытталған. Сондықтан, мұнда негізгі теориялық ұстаным есебінде классикалық дидактиканың принциптері, ал әдіснама – ғылыми рационалділікке сәйкес келеді.

Бүгінде тек білімді ғана емес, сондай-ақ сол білім негізінде өзін жетілдіретін, өзінің шығармашылық әлеуетін дамытатын, қоршаған адамдармен жеңіл коммуникацияға түсетін, табиғат пен мәдениетке дұрыс қатынастағы сұраныста. Қазір тұлға құндылығы өсуде, оның адами сапалары өзгеруде, сол сияқты білім беруге деген қатынас та өзгерді. Сәйкесінше, бұл сұранысқа ғылыми-педагогикалық іс-әрекетте гумандық педагогика теориялық жағдайды көрсетеді. Гуманитарлы әдіснаманың дамуы педагогика ғылымындағы парадигманың өзгеру негізі. Зерттеушілік және педагогикалық тәжірибеде парадигма термині үш түрлі бейнеде талданады. Біріншісі, парадигма ұғымы методология саласына қатысты және зерттеу іс-әрекетінде соған ғана қатысты екендігін дәлелдейді. Мұны жақтаушылар парадигма терминін басқаша қолдануға болмайтынын сендіреді (Е.В. Бережнова, Н.Л. Коршунова, В.В. Краевский, В.М. Полонский). Аталған көзқарас классикалық ғылымға сәйкес келеді, мұнда зерттеу объектісі қатаң түрде ажыратылған [5]. Берілген анықтамада бірінші орынға парадигманың нормативтік-технологиялық қызметін қойсақ та, оның қызметі концептуалды, теориялық-методологиялық, технологиялық бірлестігі тұтас түсінік беретінін айтпай кетуге болмайды. Оқу-тәрбие процесінде негізінен жастардың бойына рухани-құнды қасиеттерді қалыптастырудың теориялық негізі мен әдістері жасалған. Қазіргі білім мен тәрбие берудің мазмұны мынадай үш бағыттағы тәрбиенің мәселесін қамтитынын көруге болады:

- еркін тұлғаны тәрбиелеу;
- рухани тұлғаны тәрбиелеу;
- ізгі, адамгершілігі мол тұлғаны тәрбиелеу, яғни жеке тұлғаны тәрбиелеп жетілдіру мәселесін рухани ізгілікке, ұлттық дәстүрге, дәстүр сабақтастығына, біртұтастыққа, жүйелілікке байланыстыра қарастыру қамтылған.

Рухани-құнды қасиеттердің қалыптасуы, жастардың мінез-құлық тәртібінің де сапасын анықтайды. Оның рухани-адамгершілік тәрбиесіне әсер ететін факторлар мыналар: қоршаған орта, табиғат, дене еңбектерінің түрлері, экономикалық жағдайлар мен ұлттық салт-дәстүрлер, әдет-ғұрыптар. Олар жастардың мінез-құлқының, тәртібінің және қарым-қатынасы мен іс-әрекетінің өзгеруіне, адамгершілік жағынан өсуіне

мүмкіндік жасайды. Басқаша айтқанда, оның қалыптасуына саяси, экономикалық, руханилық, адамгершіліктік факторлар мен биологиялық, физиологиялық факторлар да әсер етеді, ал оның мәні, нәтижесі рухани-адамгершілік құндылық сипатынан көрінеді. Мысалы, жастардың рухани-құндылықтарды бойына сіңіріп қалыптасуы және дамуы – оның осы кездегі физиологиялық, психиканың дамуынан өзін қоршаған ортамен, отбасы мүшелерімен және жолдастарымен қарым-қатынастың дұрыс қалыптасуынан, оқу, білім арқылы өмірлік тәжірибе жинақтауынан және оны күнделікті қолдануынан көрініс табады.

### Қорытынды

Жан тазалығы мен тән тазалығының бір-бірімен байланыстылықта болмауынан қоғам рухани тығырыққа тірелуде, соның нәтижесінен адамның ақылына сыймайтын жастар мен жеткіншектер арасында жат қылықтардың күннен күнге артуы кімді болса да толғандыруы тиіс. Кез келген елдің, мемлекеттің өркендеуі мен өркениетті болуы және әлемдік дәрежеде орын алуы оның рухани құндылығы мен адамгершілік қасиетімен сипатталмақ. Демек, болашақ ұрпақтың рухани дүниесін қалыптастыру – әлемдік проблема екені белгілі. Өйткені, қазіргі уақыттың маңызды да ауқымды мәселелерінің бірі әлемдік білім кеңістігін құрып, білім саласын дамытудың бағыттарын белгілеп, адамгершілік құндылықтары мен әлеуметтенуін жүзеге асырудағы міндеттерді шешу екені анық. Мұнда, қоғамдағы руханилық пен адамгершілік құндылықтардың табиғаты мен мәніне, шығу тарихы мен атқаратын қызметіне және маңызы мен қажеттілігіне жан-жақты зерттеулер жасау, адамгершілік пен руханилықты біріктіре отырып, білім беру саласына енгізу бүгінгі күннің негізгі мәселелері. Еліміздегі жүзеге асырылып жатқан әлеуметтік-экономикалық, мәдени-этникалық, саяси, нарықтық өзгерістер ықпалы жастарға білім беру мен тәрбиелеуде жаңа бағытпен алмастыруды көздеп отыр. Дегенменде оның негізі ойшылдардың еңбектерінен орын алғандығын ескерген жөн. Әсіресе, үш тұғырлы тіл болсын, білімдік, бихевиористік, гуманистік т.б. білім беру парадигмаларының мазмұны ғұлама-ойшыл әл-Фарабидің еңбектерінен нақты орын алған. Сондықтан да әл-Фараби еңбектерін бүгінгі өскелең ұрпақтың меңгеруі қажет деп білеміз.

### Әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы 2006 жыл // Егеменді Қазақстан, 2006, мамыр
- 2 Қазіргі кездегі білім беру парадигмалары контексінде тұлғаның рухани дүниесін қалыптастырудың ғылыми-педагогикалық негіздері: монография. – Алматы: Қазақ университеті, 2012. – 156 б.
- 3 Әл-Фараби. Философиялық трактаттар. – Алматы: Ғылым, 1973. – 448 б.
- 4 Новейший философский словарь / сост. А.А. Грицанов. – М., 1998. – С. 504.
- 5 Краевский В.В. Парад парадигм (послесловие к статье Н.Л. Коршуновой) // Педагогика. – 2006. – №8. – С. 21.

### References

- 1 Қазақстан Respublikasynың Prezidentі N.Ә. Nazarbaevтың Қазақстан халқына zholdaуy 2006 zhyl // Egemendi Қазақстан, 2006, мамыр
- 2 Қазіргі кездегі bilim беру paradigmalary konteksinde тұлғаның рухани дүниесін қалыптастырудың ғылыми-педагогикалық негіздері: monografiya. – Almaty: Қазақ universiteti, 2012. – 156 b.
- 3 Әл-Farabi. Filosofijalyқ traktattar. – Almaty: Ғылым, 1973. – 448 b.
- 4 Novejshij filosofskij slovar' / sost. A.A. Gricanov. – M., 1998. – S. 504.
- 5 Kraevskij V.V. Parad paradigm (posleslovie k stat'e N.L. Korshunovoj) // Pedagogika. – 2006. – №8. – S. 21.